ספר המליצה — אחרית דבר

סגולת הדיבור, זו הסגולה המבדילה בין הַמְדַבֵּר לבין שאר כל החי, מחייבת את המחונן בה לשימוש ראוי ונאות בכשרון זה, שלא לתוהו ניתן, ומובן מאליו כי דבר זה, טעון לימוד. ואמנם חכמת המליצה כוחה יפה "לבאר דרכי הדיבור ומשפטיו"; ודיבור הרי פירושו לא רק להשמיע דעה למי שהוא אלא גם לשכנעו ולהשפיע עליו. ודאי שתוכן הדיבור הוא תמיד עיקר והוא קודם לכול, ואף על פי כן אין לזלזל כלל ועיקר בצורת הדיבור, קישוטו וסידורו, המסייעים את התוכן ומוסיפים לו תוקף. שכן כוח רב יש בדיבור הריטורי כדי "להטות רצון שומעו אל כל אשר יחפוץ להטותו". והרבה עניינים יש ללמוד כאן. מהם דברים הנמצאים בכל לשון ולשון והם קניין משותף לכל מדבר, ומהם דברים שהם מטבעה של לשון מיוחדת ואין הוא טבע לכל לשון. אף אין דיבור דומה לדיבור. לשון תורה לחוד, לשון חכמים לחוד ולשון שאר בני אדם לחוד, סוג סוג וסגנונו המיוחד. ואין הכוונה כאן לסגנון השירה, כי עניינה מיוחד וטיפולה שונה, ואף רמח"ל ייחד לה חיבור מיוחד. והנה יהודי ספרד ואיטליה שמו לבם לחכמת המליצה והשירה יותר משאר היהודים בארצות מגוריהם. מעורים היו יותר מאחיהם יהודי אירופה-המזרחית בתרבות הכללית ובהתפתחותה, וממנה למדו ועל פיה התפתחו. ולא עוד אלא שלבסוף השפיעו הם על יהודי אירופה-המזרחית השפעה ניכרת בשטח זה. וניכר הדבר כי האחרונים שתו את מימיהם מכלי שני ולא מן המקור. ריטוריקה ופואטיקה שימשו מקצועות של לימוד ליהודי ספרד ואיטליה, והם החשיבו אותם מאד גם כאמצעים להבנת ספרי המקרא והספרות הבנויה עליהם וגם ככלים ליפוי הלשון והספרות בהתפתחותם.

רמח"ל הראה משחרות ימיו עניין בריטוריקה ובפואטיקה, וספרו הראשון "לשון למודים" (כעת גם בהוצאת "מחברות לספרות", תל-אביב תש"י) מעיד על כך. ומעניין, כי גם בשבת רמח"ל באמשטרדם חזר ל"אהבתו הראשונה". אף מסתבר כי הורה מקצועות אלה לתלמידים, ועל כל פנים לתלמידו דוד פרנקו — מינדיס, שהיה בין שומעי לקחו. ומתוך המונחים הלועזים יוצא בבירור, כי שימושם בפי המחבר היה בספרדית, אם לא נאמר כי דוד פרנקו– מינדיס (מעתיק הספר, וראה להלן) התאים אותם לספרדית. בהקדמה ל"ספר ההגיון", מהדורת "מחברות לספרות", תל-אביב תש"ח עמ' 4, אומר המחבר: "רובו העתקתיו מספרים שקדמוני בלשונות אחרות והבאתיו אל לשוננו להועיל לבני עמנו. ועניינים הוספתי, גרעתי ושניתי מאשר מצאתי לפני כמו שנראה לי יותר נאות". ואי אפשר לומר דברים אלה על ספר המליצה, אם כי גם בו יש כמה וכמה רעיונות שהם קניין הכלל ועניינים המשותפים לכל לשון. כל הספר הזה מבוסס על סגולות לשוננו, המקרא וספרי חז"ל. ונאמנים עלינו דברי המחבר באמרו: "והנה ביארתי לך עיקרי המליצה ודרכיה — יועילו לך להבנת כתבי הקודש על בורין ואמתתן, כי כשתדקדק בדבריהם, הנה תראם הולכים מהלכי הדרכים האלה כולם, וכשתדע עניין הדרכים האלה והתכלית בהם ואיך נמצא המכוון במאמר הנאמר על פיהם, הנה תדע למצוא מכוונם של הכתובים, מה שלא יעלה בידך בשלמות זולת זה" (עמ' 54).

המאמר על הדרשה בא להכניס סדר מה בדרשה, סוג מיוחד זה העומד בין דיבור וספרות, עד כמה שאין ענייניה דומים למליצה. וכמה יפים ונכונים דברי המחבר באמרו: "וממה שראוי ליזהר בדרך הזה הוא, שלא לצאת מהענין הנדרש ולא יבוא בדרוש אלא מה שיוכיח על אמיתו" (עמ' 61).

"ספר המליצה" הוא מעין קיצור של "לשון למודים". רמח"ל, שהיה מטבעו מסביר גדול, חזר והסביר בלשון קצרה וברורה מה שכבר הסביר קודם באריכות לשון, כשעדיין היה נער.

על "ספר המליצה" לרמח"ל שלפנינו נודעו דברים לראשונה מפי יוסף אלמנצי [פדובה 1801 – טריאסטי 1860] במאמרו "תולדות ר' משה חיים לוצאטו מפאדובה" ב"כרם חמד" ג פראג תקצ"ח עמ' 168 סי' 125, אם כי הוא

עצמו לא ראה את הספר. והרי הוא אומר: "ובאו לידו [לידי הרב בצלאל בנימין הכהן באמשטרדם] מהחכם ר' דוד מינדיס פראנקו [1713 — אמשטרדם 1792] תלמיד רמח"ל להוציאם לכבוד מחברם עם ג' מאמרים אחרים הנקראים הדקדוק, ההגיון והמליצה, אשר עתה אולי כצמר יאכלם סס. ב"מאמר החכמה" [דפוס ראשון: אמשטרדם תקמ"ג בשם הכולל: "דרך חכמה"] דף ט ע"ב הזכיר רמח"ל ספר האחרון כשם "מחברת המליצה". ביתר בהירות נזכר כתב היד כולו ב Israelitische Annalen לי"מ יוסט [1793 – 1860] לשנת 1840 עמ' 112.

בעתון זה מודיע העורך מפי ש"ש מולדר [1789 – 1862] על מציאות "ספר הדקדוק" לרמח"ל, שנכתב באמשטרדם בשנת תק"ב – 32,80 דף. והתחלתו היא: "חלקי דקדוק שנים. האחד בנין התיבות, והשני בנין המאמרים. חלקי תיבות לשוננו הקדושה שנים. האחד האותיות והשני הנקודות". בסוף הספר מדובר על מפיק, מפסיק וכו' והספר גומר במשלי א, ה.

הספר השני באותו אוסף היה "ספר ההגיון" הנ"ל, אשר אף הוא נכתב באמשטרדם בשנת תק"ב ונדפס ראשונה על פי כתב יד זה על ידי כהן צדק [לבוב 1827 – לונדון 1903] בווארשא שנת תרנ"ז "על ידי בית מערכת הצפירה".

הספר השלישי היה "ספר המליצה" שנתחבר באותה תקופה אחרי "ספר ההגיון" והוא נזכר בו הרבה פעמים — 31 דף. ומצורף לו "מאמר על הדרשה" — 3 דפים; ה"מאמר" נדפס בהמלצת יוסט, שקיבל אותו ממולדר לשם פירסום, בכרם חמד ו פראג תר"א עמ' 1 – 3.

ולסופו של כתב היד צורף מכתב בכתב ידו של רמח"ל לשני תלמידיו דוד פרנקו מינדיס ודוד די פוניסקה באמשטרדם (נדפס על ידי שמעון גינצבורג בספרו האנגלי, The life and works of M. Ch. Luzzatto פילדלפיה 1931, עמ' 71 הערה 153).

"מחברת הדקדוק" ו"ספר המליצה" אף נזכרו על ידי גינצבורג עמ' 143 סי' 62 – 63 ככתבי יד שאין אדם יודע מקומם כעת. ואשר לספקו של גינצבורג שם, אם יש ל"ספר המליצה" קשר ל"אגרת המליצה" (קיצור מ"לשון למודים") לי"ל מרגליות, נאווי דוואהר תקנ"ו — הרי אפשר כעת לומר בבטחה, שאין שום קשר לשני הספרים הללו; ואין שום ספק, כי מרגליות לא ראה את "ספר המליצה".

כתב היד כולו, כפי המתואר לעיל, היה במשך שנים בבית עקד הספרים של ר' יעקב מאיר לעהרן [1793 – אמשטרדם 1861] ומשם נתגלגל ובא לידי ההיסטוריון הנודע ד"ר מ. שטרן [שטיינבאך 1864 – ברלין 1939?] בברלין. אצל האחרון ראיתי את כתב היד בשנת תרצ"ב וקיבלתי רשות לצלם את "ספר המליצה" וה"מאמר על הדרשה" לשם פירסומם. ואין אני יודע בידי מי נמצא כתב היד כעת. ומי יודע אם לא אבד.

כתב היד הוא כתב ידו של דוד פרנקו — מינדיס שהעתיקו כנראה מתוך כתב ידו של המחבר. לכתב היד המכורך בכריכת עור, היה שער מקושט מעשה פיתוח נחושת ואף בסופו נמצא קישוט קטן העשוי בטעם.

מקורות הכתובים וכן המונחים הלועזים (באותיות עבריות) כתובים על הגליון, והמונחים אף מסומנים הם בספרות ערביות, בפנים ועל הגליון, כדי לדעת מה מקומם בפנים הספר.

במהדורה זו שלפנינו הוכנסו המקורות וכן המונחים לפנים הספר בתוך סוגריים עגולים. מפתח המונחים בצירוף טרנסקריפציה לועזית ומראי מקומות סודר על ידי המהדיר.

א. מ. הברמן